Cicero, *Lotsbeschikking*, ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien door Tjitte H. Janssen, Boom, Meppel/Amsterdam 1992, 210 p.; *f* 39,50

Wanneer u deze regels leest, komt dat dan omdat u persoonlijk van de oudheid houdt en er nu toevallig voor koos om *Hermeneus* te gaan lezen? Of stond het al sinds tijden vast dat u dit zou doen en was er geen ontkomen aan? Was het vrije wil of lotsbeschikking? Maar indien het laatste, bent u dan nog wel verantwoordelijk voor wat u doet? Of voor uw reacties?

Weinig lezers zullen zich over deze vragen het hoofd breken. In de oudheid zal het niet veel anders geweest zijn. Toch kreeg de vraag of alles nu al dan niet voorbeschikt is door het 'fatum' wel aandacht in de filosofie. Vooral in de hellenistische tijd werd er flink over gedebatteerd. De meningen liepen uiteen van - grofweg gesproken - strikt determinisme (Diodorus) tot felle verdediging van de vrije wil (Epicurus). Een tussenpositie vinden we bijvoorbeeld bij de Stoïcus Chrysippus. Deze hanteert weliswaar een zeker determinisme, maar probeert toch ook de menselijke verantwoordelijkheid te behouden, al moet hij zich daarbij enigszins in bochten wringen.

Een weerslag van dit debat vinden we in Cicero's filosofische werk *De Fato* (geschreven in mei/juni 44 v. Chr.). Daarvan heeft Tjitte H. Janssen nu een Nederlandse vertaling met uitvoerige inleiding en aantekeningen verzorgd. Deze uitgave is niet in de eerste plaats bedoeld voor classici, zoals T. Janssen zelf zegt, maar voor lezers die geïnteresseerd zijn in het probleem van menselijke vrijheid en verantwoordelijkheid. Inleiding en aantekeningen lijken zich inderdaad vooral te richten tot filosofen (met name logici) en theologen. De vraagstelling en gebruikte voorbeelden verraden nogal eens een specifiek protestantse inslag. Zo voegt T. Janssen tegen het einde van zijn inleiding een paragraaf in over Chrysippus en Calvijn, waarin zelfs het uitwijken in mei 1940 van koningin Wilhelmina naar Engeland aan bod komt.

Misschien ligt het aan mijn katholieke achtergrond, of aan een gebrekkig logisch inzicht (of een al dan niet 'fatale' combinatie van beide), maar ik heb altijd moeite gehad met *De Fato*. Ook in T. Janssens vertaling is de tekst voor mij vaak lastig te volgen. Dat ligt zeker niet aan de vertaling, die adequaat en betrouwbaar is, en op verhelderende wijze gebruik maakt van moderne filosofische begrippen. Eerder ligt de moeilijkheid in het onderwerp op zichzelf, in de niet al te strakke compositie van Cicero's geschrift en in de grote lacunes in de handschriftelijke overlevering.

Gelukkig krijgt de lezer van deze vertaling veel hulp. De inleiding biedt, naast het gebruikelijke over Cicero en zijn werk, materiaal over een aantal onderwerpen uit de logica, maar ook over kwesties als tijd en oorzakelijkheid. Het verband tussen de behandelde onderwerpen is me niet steeds duidelijk en soms zijn er herhalingen, maar al met al is de inleiding een boeiende toelichting op Cicero's geschrift. De zeer uitgebreide aantekeningen verduidelijken een en ander nog eens aan de hand van de tekst, en vormen een doorlopend commentaar.

Cicero sluit zich uiteindelijk min of meer aan bij een tussenoplossing zoals bij Chrysippus, wiens ideeën hij met de positie van de Academie in overeenstemming tracht te brengen. In ieder geval verwerpt hij een strikt determinisme. Dit moet mede gezien worden tegen de achtergrond van zijn politieke denken, zoals T. Janssen terecht aangeeft. Immers, bij een fatale keten van oorzaken zou politiek of militair optreden zinloos zijn, wat voor een man als Cicero absoluut ondenkbaar is. Aan de andere kant heeft Cicero een lage dunk van de manier waarop Epicurus de vrije wil verdedigt. Ook in *De Fato* doet hij diens redeneringen af als belachelijke flauwekul. (Het is grappig om de moderne herwaardering voor Epicurus' denken hier tegenover te stellen. Diens idee dat atomen spontaan, zonder oorzaak, van hun baan kunnen afwijken, kan nu gelden als een voorloper van de moderne chaos-theorie. Cicero zou zich omdraaien in zijn graf als hij ervan hoorde).

T. Janssen wijst op de grote moeilijkheid van Cicero's positie, maar biedt zelf geen pasklare oplossing voor het probleem. Wel spreekt hij persoonlijk de hoop uit dat er ruimte is voor een soevereine, vrije wil. Maar hoe het nu zit met die lotsbeschikking, daar lijkt ook hij nog niet uit te zijn.